

Головащенко С. І.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА БІБЛІЙНА КРИТИКА В КИЇВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ: ДОСВІД СПРИЙНЯТТЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Стаття присвячена аналізу оцінок, здійснених професорами Київської духовної академії (КДА) стосовно філософського та богословського змісту творчості представників різних шкіл західної біблеїстики. Розкриваються чинні на ту пору підстави як для критики, так і для реценції здобутків європейської біблійної науки православними дослідниками.

Історична зустріч київської духовно-академічної біблеїстики зі світовою найінтенсивніше відбувалася протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Особливим випробуванням для православ'я став розвиток західної біблійної науки на засадах раціоналізму та ліберальної теології. Для православної традиції повстало завдання практичного виявлення власних сутнісних суперечностей та розвитку власних продуктивних підходів. Таке самоусвідомлення православної біблеїстики передбачало, зокрема, критичну рефлексію щодо філософських та богословських засад становлення та розвитку тих джерел, якими православна традиція об'єктивно змушена була користуватися для забезпечення власного розвитку. Виявивши у попередніх розвідках, що така рефлексія дійсно відбувалася у творчості цілої низки біблеїстів – професорів КДА [1], ставимо за мету цього дослідження представити та проаналізувати деякі аспекти цієї рефлексії. Серед своїх завдань на цьому шляху правимо: визначення та структурування джерельної бази; презентацію основних теоретичних позицій щодо західноєвропейської бібліології та екзегетики; визначення спільних рис та основних ідейних пунктів критики та рецепції з боку вітчизняних біблеїстів.

Найінформативнішими для цієї розвідки виявилися такі групи тестів:

– присвячені історії європейської біблеїстики фрагменти з творів С. М. Сольського [2], зразково виписані на основі тодішніх західних джерел;

– щорічні бібліографічні огляди іноземної літератури з біблеїстики, що робилися протягом 1882–1888 рр. (головним чином, зусиллями А. С. Царевського); 1898–1901 та 1905 рр. (працею В. П. Рибінського та О. О. Глаголева) [3];

– відгуки та рецензії професорів КДА на праці іноземних біблеїстів, у яких бачимо спроби критичного аналізу раціоналістичної протестантської біблеїстики, а також осмислення досвіду біблеїстики ортодоксально-апологетичного спрямування [4];

– низка критично-апологетичних публікацій, у яких на матеріалі конкретного біблійного тексту зіставлялися православна та ліберально-протестантська екзегетичні програми, або здійснювався критичний розбір цілої науково-богословської школи [5].

Розвиток духовно-академічної біблеїстики як історичної та богословської науки, учасниками якого були професори КДА, визначив своєрідність тематичного, жанрового, персонального спрямування рефлексії щодо західної біблійної науки та богослов'я. Характер та спрямування цієї рефлексії визначався і соціальним статусом київських професорів з одного боку, як офіційних богословів та, з іншого, – як освічених професіоналів, що якісно володіли європейськими джерелами зі свого фаху. Переважання ж апологетичних та морально-дидактичних завдань визначило особливості характеру ідейної та теоретичної рефлексії, спрямованої на Захід. Пошук шляхів покращення викладання біблійної науки на офіційно-православних засадах своєрідно задовольнялися тут з огляду на об'єктивну неминучість ідейної та теоретичної взаємодії з західноєвропейськими школами. Це відобразилося у програмному твердженні: «Побоювання, що критичне вивчення книг Святого Письма може бути здійснене лише на шкоду знайомству з їхньою позитивною стороною, навряд чи є обґрунтованим. Свідоме засвоєння їхньої позитивної сторони може досягатися лише за умов ґрунтовного наукового аналізу існуючих негативних

критичних поглядів на неї» [6, 360–361]. Ще один промовистий методологічний імператив одного з провідних біблеїстів КДА: «Більшість з них (бібліологічних питань.— С. Г.) повинні вирішуватися на ґрунті історичному, але не в сенсі ... докладного історико-критичного дослідження біблійних книг як історико-релігійних пам'яток, а в сенсі *співвідпорядкованості їх з метою з'ясування правильності* (курсив мій.— С. Г.) певного роду богословських положень стосовно біблійних книг» [7, 369].

Наукове дослідження Біблії як знаряддя апологетичного обґрунтування свідчень церковної традиції стало не лише загальним виявом вірності православній ортодоксії, а й актуальною на той час відповіддю православних дослідників на масштабну раціоналістичну трансформацію європейської біблеїстики, внаслідок якої ще з середини XVIII ст. «священний кодекс біблійних книг перетворився на звичайну збірку краших витворів релігійного письменства» [8, 363]; біблійні писання були розглянуті «ані більш, ані менш, як історичні пам'ятки релігійної наснаги», і до них був застосований метод «той самий, який звичайно застосовують до стародавніх літературних пам'яток». Відповідно, зв'язок для різноманітних відомостей з історії, літератури, археології, інших наук, шукався «...в одному історичному елементі, ...ігноруючи усі інші церковні уявлення про священні книги...» [9, 365]. В результаті наука про біблійні книги увійшла до розряду наук історико-літературних, де ці книги «трактуються як звичайні твори, що відрізняються від інших лише релігійним характером та змістом...» [10, 366]. Тож раціоналістичний рух у протестантському богослов'ї почався зрівнянням біблійних писань із класичними літературними творами, поглядом на бібліологічну науку як на галузь історії літератури та застосуванням відповідних критичних прийомів до біблійних книг [11, 249, 271–272]. Друга половина XVIII та початок XIX ст. пройшли тим самим «у повному торжестві раціоналізму... Ейхгорн, Гердер... та численні інші раціоналісти, енциклопедисти, гуманісти... під пагубним впливом подібних мислителів було виховано багато тлумачів та критиків священних книг кінця XVIII та початку XIX століття» [12, 495–496]; в європейській бібліології виділилася потужна лінія праць критично-раціоналістичних [13, 598–599].

Європейське, насамперед німецьке, богослов'я та біблеїстику запліднила німецька класична філософія, породивши нові раціоналістичні теорії Д. Штрауса та Ф. Х. Баура, засновника т. зв. «нової тюрінгенської школи», які «знівельовували

божественне об'явлення як історичне явище» [14, 497–498] і дали початок радикальній, т. зв. «негативній біблійній критиці». Гегельянський пафос системотворчості та розгляд історії через призму панування в ній логіки становлення та розвитку ідей вирішальним чином впливали на методологічну парадигму новотюрінгенців [15, 274–275]. Зберігаючи основний раціоналістично-критичний посыл своєї традиції — «звести чудесні біблійні оповіді в розряд звичайних подій», послідовники Баура значно пом'якшили критичний пафос свого вчителя та його схематизм у дослідженнях Святого Письма [16, 501–502].

Варто відзначити у другій половині XIX ст. поряд із «баурівською» та «пост-баурівською» лінією ще одну тенденцію в рамках ліберально-богословської традиції в європейській біблеїстиці. Йдеться про представників т. зв. «документарної теорії походження П'ятикнижжя»: *Ед. Рейсса, К. Г. Графа, В. Фатке, Ю. Велльгаузена*. Ідейний вплив учень Шлейєрмахера та особливо Гегеля визначив такі риси їхнього наукового світогляду та методологічної парадигми, як наголошення на приматі почуття в релігії; введення аналізу «загальноісторичних передумов» до процесу дослідження біблійного тексту; принцип розвитку релігійних форм; ідею їх історичної стадіальності; бачення профетизму як вищої стадії розвитку старозавітної релігії; впровадження гегелівської діалектичної тріади для реконструкції історичних процесів. Водночас вони продовжили тенденцію історико-критичного аналізу Біблії, започатковану наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Проблематика, закладена цими вченими та богословами, надовго визначила спрямування полеміки у європейській біблеїстиці.

Під впливом як ново-тюрінгенської школи, так і школи Велльгаузена перебував *Е. Ренан*, який із доволі синкретичних світоглядних та методологічних позицій «популяризував результати негативної протестантської критики» [17, 282]. Його історико-художні реконструкції євангельської та ранньохристиянської історії, що з'явилися на початку XX ст. у російських перекладах, стали об'єктом критичної рефлексії з боку православних академічних дослідників, в т. ч. і київських. Зокрема, відгуки на російський переклад «Життя Ісуса» Е. Ренана професора КДА Д. І. Богдасhevського відбивали не стільки наукову, скільки соціальну і навіть політичну актуальність цієї праці в Російській імперії першої декади XX ст. [18, 148–151].

Етизація та «інтровертизація» релігійних феноменів, а також гіперболізація можливостей

науки в обґрунтуванні та доведенні богословських положень виявилася у творчості *А. Гарнака*. Застосування науково-критичного апарату для аналізу церковного переказу, методів та засобів наукового пошуку та систематизації знань у біблійних дослідженнях поєдналося з виникненням т. зв. «науково-історичної теології» та «ліберальної христології». Це теж на десятиліття (80-ті рр. XIX ст.— початок XX ст.) визначило критичний пафос православних дослідників.

Ліберальній та «негативній» біблійній критиці об'єктивно протистояв т. зв. «раціонально-супранатуралістичний» напрям, на початку XIX ст. заснований *Ф. Шлейєрмахером*. Вплив шлейєрмахерівської парадигми визначив позиції великої кількості відомих у XIX ст. церковних істориків та біблійних екзегетів. Власне послідовники Шлейєрмахера, «не поділяючи церковного протестантського погляду, але і не надто від нього віддаляючись» [19, 273], репрезентували бібліологію та екзегезу «досить поміркованого напрямку, що стримував крайні пориви раціоналізму» [20, 280]. Друга лінія розвитку, т. зв. «школа догматичного напрямку», апологетична за спрямуванням [21, 499], яка визначила погляди пізніших, близьких до церковної протестантської позиції ортодоксально налаштованих дослідників середини та другої половини століття, т. зв. «критиків-апологетів» [22, 599–600], що намагалися «з'єднати апологетичний характер з сучасною формою побудови науки» [23, 280–284]. Третім напрямом став т. зв. «історико-граматичний, який незалежно від церковного вчення та упереджених філософських теорій прагне зрозуміти християнське віровчення в історичному, “об'єктивному” значенні». Відзначалося, що представники цього напрямку значно трансформували старі раціоналістичні доктрини XVIII ст. Надаючи належне «історичним даним, представленим біблійним текстом та філософськими дослідженнями... висуваючи на перший план історичні дані, послідовники цього напрямку пом'якшують раціоналістичну сваволю в біблійній екзегетиці...» [24, 500–501]. Так формувався напрям історико-критичний по суті, але такий, що заперечував крайні висновки [25, 275].

У масиві критико-бібліографічних публікацій 80-х рр. XIX — першої декади XX ст. визначалися напрями «апологетичний» («ортодоксальний», «консервативний») та «критичний» («тенденційно-критичний», «негативна критика», «грубо-раціоналістична точка зору»); іноді йшлося про твори «середнього напрямку» [26].

Одним із найпомітніших вузлів полеміки з 1880-х рр. було питання про застосування

принципу історичного еволюціонізму та методів історичної критики для визначення походження, авторства та історичної достовірності біблійних книг, насамперед П'ятикнижжя. Тут проблемою для ортодоксально налаштованих дослідників було те, що перевага часто надавалася позабіблійним відомостям; під впливом «старозавітної критичної школи» піддавалася сумніву історична достовірність біблійних повідомлень [27]. А оскільки раціоналістична «документарна теорія» Рейсса—Графа—Велльгаузена про походження П'ятикнижжя утверджувала першість профетизму та пророчої літератури перед законодавчою, то цим справлявся вплив і на дослідження пророцьких книг Старого Завіту.

Ще одним виміром цієї полеміки було питання про можливість раціональної перевірки біблійних повідомлень даними конкретних наук: єгиптології та ассириології, астрономії, геології, порівняльної міфології. Однією з центральних стала дискусія про історичність та науковість біблійних оповідей про створення світу [28]. Усе це спричиняло неослабний інтерес київських оглядачів та рецензентів, які постійно намагалися підкреслити серед західних творів приклади боротьби «спіритуалістичних» та «натуралістично-критичних» поглядів на біблійну історію, прикладів традиційно-апологетичного опору, спрямованого проти «модних» раціоналістичних теорій [29].

Врешті-решт було визнано необхідність «для вирішення важкої проблеми П'ятикнижжя детально досліджувати всю культурну історію семітичної давнини...» [30, 442–443]. Щодо проблеми богодухновенності промовистим стало визнання, зроблене на початку XX ст., після кількох десятиліть полеміки: «...новітні відкриття, що змусили переглянути зміст Біблії та новітні погляди на походження та склад старозавітних книг висунули питання про богодухновенність Святого Письма. ...воно залишається і досі новим, бо ж ясної й точної відповіді на нього ми досі не маємо» [31, 130].

Структура закордонних новозавітних досліджень досліджуваного періоду демонструвала подібні тенденції. Протягом десятиліть тут точилася боротьба ортодоксів проти поглядів, закладених свого часу ново-тюрінгенською школою та у різних формах продовжуваних аж до початку XX ст. Серед дискусійних питань, важливих для новозавітних бібліологів із погляду визнання достовірності та богодухновенності новозавітного тексту (так само, як і проблема П'ятикнижжя для Старого Завіту), були історія походження та авторства євангелій, книги Діянь та послань, їх автентичність, історична достовірність їх змісту [32].

До дещо екзотичних можна віднести гіпотези радикальних представників біблійної критики про вирішальний вплив на новозавітну літературу східних доктрин, зокрема буддизму [33]. Такі спроби закладали свого часу підґрунтя порівняльно-релігієзнавчого аналізу біблійної традиції. Водночас на початку ХХ ст. спостерігаємо зародки елементів структуралістського підходу [34, 213], а також спроби психологічних реконструкцій, які ще потребують додаткового вивчення [35, 416–417].

Отже, зіставлення традиційної та науково-раціоналістичної ідейно-методологічних парадигм уже з 60-х рр. ХІХ ст. ставало одним із важливих складників київської духовно-академічної біблеїстики. Рецепція стосувалася насамперед таких галузей, як текстологія та вивчення біб-

лійних мов [36]; біблійна археологія [37]; апологетична біблійна екзегеза та боротьба з раціоналістичною «негативною критикою» [38]; бібліологічні енциклопедії [39, 286–289]. Бачимо тут спроби критичного зіставлення традиційної та науково-раціоналістичної методології, рефлексію з приводу біблійної критики, аж до спроб позитивно оцінити її евристичну значущість [40].

Ці процеси відбувалися саме у той «осьовий час», коли більш як на століття наперед формулювалися основні питання біблеїстики, виокремлювалися та конкурували між собою різні теоретичні позиції, школи та течії. Для православної біблеїстики це були перші спроби зіставити вірність власній догматичній та культурній традиції із входженням до європейського та світового духовно-інтелектуального простору.

1. Див., напр.: *Головащенко С. І.* Біблеїстична проблематика в Академії у 1861–1914 рр. (за публікаціями в «Трудах КДА») // Наукові записки НаУКМА.– Т. 35. Київська Академія.– К., «КМ Academia», 2004.– С. 51–60; також нещодавно нами підготовлена стаття, присвячена історико-ісагогічним та історико-екзегетичним студіям *С. М. Сольського*, яка незабаром має вийти у черговому числі альманаху «Київська Академія».
2. Див.: *Сольский С. М.* Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики // Труды Киевской духовной академии (далі – ТКДА).–1866.– № 10.– С. 157, 169–175; № 11.– С. 327, 334–335; № 12.– С. 470–473, 478–481, 486, 488–494, 499, 500–501, 502–505; *Его же.* Из чтений по Ветхому Завету. Глава 1. История науки по Ветхому Завету // ТКДА.– 1870.– Т. III.– № 9.– С. 590–592, 593–601; *Его же.* Из лекций по Новому Завету // ТКДА.– 1877.– Т. III.– № 8.– С. 244, 246, 248–255.
3. Див.: *Царевский А. С.* Библиейская литература истекшего года на западе. Ветхий Завет // ТКДА.– 1882.– № 4.– С. 341–354; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Новый Завет // ТКДА.– 1882.– № 10.– С. 206–220; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Ветхий Завет // ТКДА.– 1883.– № 9.– С. 109–122; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Новый Завет // ТКДА.– 1883.– № 12.– С. 685–700; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Ветхий Завет // ТКДА.– 1884.– № 5.– С. 103–123; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Ветхий Завет // ТКДА.– 1885.– № 4.– С. 566–602; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Новый Завет // ТКДА.– 1885.– № 11.– С. 470–504; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Ветхий Завет // ТКДА.– 1886.– № 12.– С. 675–712; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Новый Завет // ТКДА.– 1887.– № 3.– С. 425–457; *Его же.* Библиейская литература истекшего года на Западе. Ветхий Завет // ТКДА.– 1888.– № 2.– С. 352–364; № 3.– С. 436–449; *Рыбинский В. П.* Заметки о литературе по Св. Писанию Ветхого Завета за истекший год // ТКДА.– 1898.– № 3.– С. 429–456; 1899.– № 5.– С. 122–144; 1900.– № 6.– С. 286–310; 1905.– Т. II.– № 5.– С. 124–146; Т. III.– № 11.– С. 413–435; *Глаголев А. А.* Новости немецкой литературы по библиейской археологии // ТКДА.– 1901.– № 11.– С. 466–474; № 12.– С. 610–618.
4. Див., напр.: *Воронов А.* Протестантское богословие и вопрос о богодухновенности Св. Писания // ТКДА.– 1864.– № 4.– С. 403–447; № 9.– С. 1–70; *Орда Х.* Апологетическая и полемическая литература на Западе против сочинения Эрнеста Ренана «Vie de Jesus» // ТКДА.– 1864.– № 9.– С. 71–160; *Его же.* Характеристический образ Иисуса. Библейский опыт. соч. Даниеля Шенкеля. Висбаден, 1864 // ТКДА.– 1864.– № 10.– С. 237–244; *Его же.* Жизнь Иисуса для немецкого народа, обработанная Штраусом. Лейпциг, 1864 // ТКДА.– 1864.– № 10.– С. 244–252; *Его же.* Элементарная и критическая история Иисуса, соч. Пейра. Париж, 1864 // ТКДА.– 1864.– № 10.– С. 252–260; *Сольский С. М.* Пророк Даниил и Апокалипсис св. Иоанна. Сочинение Оберлена. Перевод протоиерея А. Романова // ТКДА.– 1883.– № 6.– С. 365–366; *Рыбинский В. П.* (рец. на:) Ф. Вигуру. Руководство к чтению и изучению Библии. Общедоступный и изложенный в связи с новейшими научными изысканиями курс Св. Писания. Ветхий Завет. Т. I с иллюстрациями по памятникам. Перевод свящ. В. В. Воронцова. Москва, 1897 // ТКДА.– 1897.– № 10.– С. 304–308. *Глаголев А. А.* (рец. на:) Восточные обычаи в библиейских странах. Г. В. Тристана. Перев. с англ. В. Н. Аничковой. Изд. Императорского Православного Палестинского Общества. СПб., 1900 // ТКДА.– 1901.– № 2.– С. 197–299; *Рыбинский В. П.* К вопросу об отношении Библии к Вавилону. (рец. на:) Н. V. Hiprecht. Die Ausgrabungen im Bel-Tempel zu Nippur. Leipzig, 1903 // ТКДА.– 1904.– № 1.– С. 46–58; *Богдашевский Д. И.* Рецензії на книги Г. С. Чамберлена «Явление Христа», перев. с нем., изд. третье, С.-Пб, 1907; I. Сендерленда, Священные книги Ветхаго и Нового Завета. Их происхождение, развитие и характер. СПб., 1907; Э. Ренана, «Жизнь Иисуса». Перевод с 19-го пересмотренного и пополненного издания., С.-Пб., 1906; Ад. Гарнака «Сущность христианства». Перев. с нем., Москва, 1906 // ТКДА.– 1907.– Т. III.– № 9.– С. 139–168; *Его же.* Рецензії на книги М. Д. Муретова про Эрнеста Ренана та його «Життя Ісуса» та Ад. Гарнака про Луку, автора третього Євангелія та Діань Апостольських, Лейпциг, 1906 // ТКДА.– 1909.– Т. III.– № 9.– С. 158–160; 164–168; *Глаголев А. А., свящ.* (рец. на:) Палестина и ее ис-

- тория. Шесть популярных лекций профессора Г. фон Содена. Перевод с немецкого В. Линд. Москва. 1909. Стр. VII + 140 // ТКДА.— 1910.— Т. II.— № 10.— С. 306–308; *Богдашевский Д. И.* рецензия на книжку Адольфа Дейсмана «Світло зі Сходу» Новий Завіт та ново-відкриті тексти еллінсько-римського світу. Тюбінген. 1909 // ТКДА.— 1911.— Т. I.— № 2.— С. 294–298.
5. Див., напр.: *Виноградов Ф.* Новая тюбингенская школа // ТКДА.— 1863.— № 6.— С. 173–226; № 7.— С. 317–360; № 9.— С. 62–127; *Олесницкий А.* Книга Песни Песней и ее новейшие критики // ТКДА.— 1881.— № 4.— С. 367–451; № 5.— С. 45–77; № 7.— С. 255–323; № 12.— С. 405–465; 1882.— № 1.— С. 1–44; № 3.— С. 171–201; № 6.— С. 190–207; № 9.— С. 3–51; *Его же.* Книга Притчей Соломоновых и ее новейшие критики // ТКДА.— 1883.— № 11.— С. 333–395; № 12.— С. 535–616; *Сольский С. М.* Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА.— 1887.— № 3.— С. 358–376; *Богдашевский Д. И.* О Евангелиях и евангельской истории (против современного рационализма). Публичное чтение // ТКДА.— 1902.— № 2.— С. 269–302; *Рыбинский В. П.* Библейская ветхозаветная критика // ТКДА.— 1908.— Т. III.— № 12.— С. 575–613; *Богдашевский Д. И.* Критические этюды по Новому Завету // ТКДА.— 1908.— Т. I.— № 4.— С. 477–511; 1909.— Т. III.— № 11.— С. 353–380.
6. ТКДА.— 1887.— Т. I.— № 3.
7. Там же.
8. Там же.
9. Там же.
10. Там же.
11. Там же.— 1877.— Т. III.— № 8.
12. Там же.
13. Там же.— 1870.— № 9.
14. Там же.— 1866.— № 12.
15. Там же.— 1877.— Т. III.— № 8.
16. Там же.— 1866.— № 12.
17. Там же.— 1877.— Т. III.— № 8.
18. Там же.— 1907.— Т. III.— № 9.
19. Там же.— 1866.— № 12.— С. 500; 1870.— № 9.— С. 599; 1877.— Т. III.— № 8.
20. Там же.— 1877.— Т. III.— № 8.
21. Там же.— 1866.— № 12.
22. Там же.— 1870.— № 9.
23. Там же.— 1877.— Т. III.— № 8.
24. Там же.— 1866.— № 12.
25. Там же.— 1877.— Т. III.— № 8.
26. Див., напр.: ТКДА.— 1882.— Т. I.— № 4.— С. 341, 349; 1883.— Т. III.— № 9.— С. 109, 113; 1884.— Т. II.— № 5.— С. 108; 1885.— Т. III.— № 11.— С. 478, 492; 1900.— Т. II.— № 6.— С. 287–288.
27. Там же.— 1886.— Т. III.— № 12.— С. 694. 1890.— № 1.— С. 61–98.
28. Там же.— 1898.— № 3.— С. 289–329; 1903.— № 5.— С. 1–29.
29. Там же.— 1882.— Т. I.— № 4.— С. 341–346, 348, 350; 1883.— Т. III.— № 9.— С. 109, 111–117; 1884.— Т. II.— № 5.— С. 107–110; 1885.— Т. I.— № 4.— С. 576–579, 580–591; 1886.— Т. III.— № 12.— С. 682, 687–689, 694–695, 698–708; 1898.— Т. I.— № 3.— С. 430, 437–438, 441; 1905.— Т. II.— № 5.— С. 124, 127–129, 132, 134–139, 140–146; № 11.— С. 414, 418–420, 423–425.
30. Там же.— 1898.— Т. I.— № 3.
31. Там же.— 1905.— Т. II.— № 5.
32. Там же.— 1882.— Т. III.— № 10.— С. 208–209, 211, 215–216; № 12.— С. 688, С. 689–690, 694–695, 698–699; 1884.— Т. III.— № 12.— С. 577–585; 1885.— Т. III.— № 11.— С. 477–491, 492–494; 1887.— Т. I.— № 3.— С. 431–433, 435, 442, 448–454; 1907.— Т. III.— № 9.— С. 139–140, 142–143, 152.
33. Там же.— 1882.— Т. III.— № 12.— С. 685; 1885.— Т. III.— № 11.— С. 494.
34. Там же.— 1882.— Т. III.— № 10.
35. Там же.— 1905.— Т. II.— № 11.
36. Там же.— 1882.— Т. I.— № 4.— С. 354; Т. III.— № 10.— С. 219–220; № 12.— С. 699–700; 1884.— Т. II.— № 5.— С. 103–107; Т. III.— № 12.— С. 559–560; 1885.— Т. I.— № 4.— С. 556; Т. III.— № 11.— С. 470–473; 1887.— Т. I.— № 3.— С. 425–430; 1898.— Т. I.— № 3.— С. 433–437.
37. Там же.— 1882.— Т. I.— № 4.— С. 353; 1885.— Т. I.— № 4.— С. 579–580; 1900.— Т. II.— № 6.— С. 299.
38. Там же.— 1882.— Т. I.— № 4.— С. 348–349; Т. III.— № 10.— С. 211, 218; 1882.— Т. III.— № 12.— С. 694–695; 1883.— Т. III.— № 9.— С. 114–111; 1885.— Т. III.— № 11.— С. 494–495; 1886.— Т. III.— № 12.— С. 700–705; 1898.— Т. I.— № 3.— С. 430–431, 440–441; 1905.— Т. II.— № 5.— С. 124–146; 1907.— Т. III.— № 9.— С. 152; 1909.— Т. III.— № 9.— С. 168; 1910.— Т. III.— № 10.— С. 307.
39. Там же.— 1900.— Т. II.— № 6.
40. Там же.— 1902.— № 10.— С. 300–331; № 11.— С. 490–541.

Sergiy Golovashchenko

**THE WEST-EUROPEAN BIBLICAL CRITICS IN KIEV ACADEMY:
AN EXPERIENCE OF CRITICISM AND ASSIMILATION
(FROM THE LATTER HALF OF THE XIX TO THE BEGINNING OF THE XX)**

The article offers an overview of major evaluations made by professors of Kyiv Academy with regard to the impact that philosophy had on the Western European bibliography and exegetics. European biblical studies of the 19th and early 20th centuries, methodologically influenced by the then prevalent philosophical schools, had strongly prompted the use of academic methods and techniques of search and systematization of knowledge in biblical research. So, the article also reviews attempts of Orthodox researchers of the Bible to critically compare the traditional church and rationalistic academic methodologies and even positively evaluate the cognitive importance of the rationalistic biblical criticism.